

Roman Baron

Dobrze czy źle? : stan badań nad dziejami stosunków czesko-polskich w XIX wieku

Historia Slavorum Occidentis 1(1), 149-163

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROMAN BARON

DOBRZE CZY ŹLE?
STAN BADAŃ NAD DZIEJAMI STOSUNKÓW
CZESKO-POLSKICH W XIX WIEKU¹

W pierwszej kolejności chciałbym się odnieść do idei obecnej konferencji. Jak wiadomo, jej organizatorzy, a zatem przede wszystkim oba towarzystwa zrzeszające historyków w Polsce i Republice Czeskiej, postanowili w ramach zawartego w 2009 r. porozumienia rozpocząć m.in. cykl wspólnych konferencji. Jak wiadomo, zamiar jest taki, by odbywały się one co dwa lata na przemian nad Wisłą i Wełtawą. Niniejsze spotkanie, któremu nadano wiele mówiący tytuł *Bilans otwarcia* (*Bilance otevření*), stawia sobie za cel próbę udzielenia odpowiedzi na pytania związane z aktualnym stanem badań nad dziejami sąsiedniego kraju i stosunków pomiędzy obu narodami na przestrzeni wieków, czyli od średniowiecza do wieku XX. Szczególna uwaga powinna przy tym zostać zwrócona na zagadnienia kontrowersyjne. Obecność prezesa Słowackiego Towarzystwa Historycznego (*Slovenská historická spoločnosť*) w osobie Viliama Čičaja zdaje się świadczyć o tym, że kolejne konferencje mogą przybrać formę trójstronną czesko-polsko-słowacką (kolejność poszczególnych członów alfabetyczna).

Mając więc na uwadze przytoczone uwarunkowania, uważam nie tylko za celowe, lecz wręcz za konieczne spojrzenie nieco wstecz. Po pierwsze dlatego, by chociażby bardzo skrótowo przypomnieć dorobek tych, którzy w podobnym celu spotykali się wielokrotnie w ciągu minionych dwu dekad. Po wtóre zaś, by na tym gruncie być może lepiej dostrzec i ocenić aktualne zapotrzebo-

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego Instytutu Historii Akademii Nauk Republiki Czeskiej (*Historický ústav AV ČR, v. v. i.*), AVOZ80150510 *Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace.*

wania oraz drogi wiodące do ich realizacji. Jest rzeczą całkowicie zrozumiałą, że do bezpośredniej wymiany myśli naukowej pomiędzy historykami polskimi i czeskimi dochodziło i nadal dochodzi w ramach całego szeregu międzynarodowych konferencji specjalistycznych, poświęconych różnym zagadnieniom wspólnej i nie tylko wspólnej historii politycznej, społecznej czy gospodarczej. Pomimo tego – z rozmaitych zresztą względów – niezastąpioną rolę spełniają od wielu lat cykliczne konferencje dwustronne, czyli polsko-czeskie i czesko-polskie, firmowane zwłaszcza przez dwie komisje. Pierwsza z nich to Komisja Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich Komitetu Nauk Historycznych PAN. Druga, niestety dziś już nieistniejąca, to Stała Wspólna Polsko-Czeska Komisja Nauk Humanistycznych przy Ministerstwie Edukacji Narodowej i Sportu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Ministerstwie Szkolnictwa, Młodzieży i Kultury Fizycznej Republiki Czeskiej².

Nie tutaj miejsce na szczegółowe omówienie dokonań obu tych komisji. W kontekście niniejszego seminarium, którego zakres chronologiczny sięga od historii średniowiecznej aż do współczesnej, niemniej należy przypomnieć, iż nie dochodziło do niepożądanego dwutorowości podejmowanych działań. Pierwsza komisja skupia bowiem mediewistów i nowożytników. Natomiast druga skupiała przede wszystkim badaczy dziejów wieku XX. Osobą łączącą oba zespoły, składające się notabene nie tylko z historyków, był Ryszard Gładkiewicz. Pełnił on nieprzerwanie nie tylko ważne funkcje w obu komisjach, lecz również stał na czele Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych przy Uniwersytecie Wrocławskim – instytucji aktywnie włączającej się w te i inne inicjatywy polsko-czeskiej współpracy na polu historiografii. O ile Komisja Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich PAN nadal istnieje i może się poszczycić nieustannie rosnącą liczbą tomów pokonferencyjnych, to Stała Wspólna Polsko-Czeska Komisja Nauk Humanistycznych uległa w 2006 r. odgórnej likwidacji. Centrum, będące siedzibą polskiej sekcji zlikwidowanej Komisji, spotkał wówczas ten sam los³.

Zaistniała w ten sposób sytuacja legła u podstaw powołania do życia Polsko-Czeskiego Towarzystwa Naukowego z siedzibą we Wrocławiu (2007). Za-

² Szerzej: E. Maur, *Zpráva o činnosti Stálé společné česko-polské komise humanitních věd za léta 1993–2003*, [w:] *Práce z dějin slavistiky XIX. Kolokvium k 80. výročí polonistiky na Univerzitě Karlově v Praze*, red. R. Dybalska, A. Pająk, Praha 2005, s. 35–40.

³ Por. np. R. Baron, *Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna*, Toruń 2009, s. 112.

kres aktywności Towarzystwa jest stosunkowo szeroki i nie brak w nim również organizowania konferencji z udziałem historyków. Dotyczy to zwłaszcza problematyki dziejów ziemi kłodzkiej, gdzie można mówić o kontynuacji wcześniejszych projektów badawczych czy też nowych inicjatyw, jak na przykład polsko-czeska konferencja w Rogowie Opolskim pod nazwą *Wybrane problemy czesko-polskiej współpracy kulturalnej, naukowej i gospodarczej*⁴. Pomimo tego odnoszę jednak wrażenie, że powstałej przed kilku laty luki nie udało się jeszcze w zupełności wypełnić. Tym bardziej więc na pozytywną ocenę zasługuje obecna inicjatywa Polskiego Towarzystwa Historycznego i Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) – do której, co zamienne, dołączyło Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe – dająca możliwość nawiązania do tradycji i osiągnięć Stałej Wspólnej Polsko-Czeskiej Komisji Nauk Humanistycznych. Przeto nie mam wątpliwości co do tego, że rozpoczęty właśnie cykl spotkań konferencyjnych powinien okazać się szczególnie istotny dla wymiany zdań pomiędzy polskimi i czeskimi badaczami dziejów XIX i XX w.

Przypuszczam, że nie jestem odosobniony w przekonaniu, iż powinniśmy możliwie jak najlepiej spożytkować wyniki badań i zgromadzone w przeciągu wielu lat doświadczenia członków wymienionej komisji. Szczególną okazję w tym względzie stanowi obecność Michała Pułaskiego – przewodniczącego polskiej sekcji od powstania Komisji w 1993 r. aż do roku 2004. Czeskimi partnerami Pułaskiego, tzn. przewodniczącymi czeskiej sekcji, byli Milan Myška (1993–1998) i Eduard Maur (1998–2006). Tak samo jak w naszym przypadku, komisja rozpoczęła właściwą działalność od dokonania bilansu. Chodziło wtedy o „bilans studiów bohemistycznych, prowadzonych w różnych dyscyplinach humanistycznych w Polsce i – analogicznie – studiów polonistycznych w Czechach”⁵. W tym celu zorganizowano w 1994 r. konferencję w Czeskim Cieszynie, a rok później ukazał się w Pradze pod redakcją Myški i Gładkiewicza tom pt. *Česká polonistika a polská bohemistika*, obejmujący m.in. wiele przeglądów badań nad dziejami Czech (Czechosłowacji) i stosunków polsko-czeskich (czeskosłowackich) i vice versa⁶.

⁴ *Wybrane problemy czesko-polskiej współpracy kulturalnej, naukowej i gospodarczej*, red. Z. Jasiński, B. Cimała, Opole 2009.

⁵ *Česká polonistika a polská bohemistika. Polonistické studie v České republice a bohemistické studie v Polské republice v posledních třiceti letech. Historické a filologické obory. Polskie badania bohemistyczne i czeskie badania polonistyczne w ostatnim trzydziestoleciu. Nauki historyczne i filologiczne*, red. M. Myška, R. Gładkiewicz, Praha 1995, s. 183.

⁶ Por. przypis nr 4.

Dla interesującego nas tutaj szczególnie XIX i XX w. przeglądy badań w trzydziestoletniej retrospekcji (od lat 60. do 80.) opracowali Vladislav Štastný, Jaroslav Horejssek, Jaroslav Valenta, Janusz Gruchała, Jerzy Kozeński i Andrzej Essen. Dodajmy od razu, że jubileuszowa, dziesiąta konferencja polsko-czeskiej komisji została poświęcona tejże problematyce w ostatniej dekadzie wieku XX. Tom pokonferencyjny pod wiele mówiącym, dwujęzycznym tytułem *Polská bohemistika a česká polonistika na přelomu století. Czeska polonistika i polska bohemistika na přelomie stuleci* ukazał się jednak drukiem dopiero niedawno. Stąd przez wiele lat trzeba było liczyć się z trudnością dotarcia do zawartych tam kolejnych wartościowych przeglądów badań, takich jak autorstwa Piotra Macieja Majewskiego⁷. Tym bardziej warto więc sięgnąć po opracowanie Jaroslava Valenty – wykorzystujące również materiały Jiřego Vykoukala, notabene sekretarza czeskiej sekcji komisji po śmierci J. Savickiej, oraz bazę bibliograficzną przygotowaną przez Václavę Horčákovą. Pełna wersja tego tekstu, będącego według słów autora „próbą bilansu głównych wyników badawczych historyków czeskich”⁸ (w danej dziedzinie) ukazała się w 2001 r. na łamach rocznika „Slovanské historické studie”. Natomiast skrócona wersja rok później w „Kwartalniku Historycznym” w ramach szerszej całości omawiającej czeskie badania historyczne nad dziejami Polski i stosunków polsko-czeskich od średniowiecza do współczesności, przy czym jej współautorami byli Pavel Krafl i Miloš Řezník⁹. Z kolei aktualny dorobek polskiej historiografii nad dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich w XIX i XX w. przybliżył autor niniejszego szkicu¹⁰. Jednocześnie nie powinniśmy za-

⁷ P.M. Majewski, *Historiografia polska na temat dziejów Czech i Czechosłowacji w XIX i XX wieku*, [w:] *Česká polonistika a polská bohemistika na přelomu století. Czeska polonistika i polska bohemistika na přelomie stuleci*, red. M. Borák, R. Gładkiewicz, Praha 2009, s. 131–156.

⁸ J. Valenta, *K současným problémům české polonistiky a polské bohemistiky*, *Slovanské historické studie* 2001, 27, s. 27.

⁹ Idem, *Dějiny Polska v 19.–20. století a česká historiografie*, ibidem, s. 60–80; P. Krafl, M. Řezník, J. Valenta, *Czeska polonistika historyczna w latach 1990–2000*, „Kwartalnik Historyczny” 2002, 109, nr 4, s. 71–98.

¹⁰ R. Baron, *Česko/československo-polské vztahy v moderních dějinách v zahraniční historiografii (stav bádání na počátku 21. století)*, [w:] *IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006*, t. III, *České dějiny v současné zahraniční historiografii*, red. J. Pánek a kol., Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2008, s. 119–136; idem, *Stosunki czesko-polskie u progu współczesności. Stan badań na początku XXI w.*, *Na obrzeżach polityki*, cz. 6, red. M. Kosman, Poznań 2008, s. 113–125.

pominać o innych tego rodzaju przedsięwzięciach podejmowanych w mijającej właśnie dekadzie przez takich autorów, jak Grażyna Pańko czy Andrzej Essen¹¹.

Obok wymienionych publikacji do wyników prac Stałej Wspólnej Polsko-Czeskiej Komisji Nauk Humanistycznych należą opublikowane materiały pokonferencyjne na następujące tematy badawcze: polsko-czeskie związki językowe, literackie i problemy translatorskie; doświadczenia trzech generacji Polaków, Czechów i Słowaków z lat 1918–1998; poglądy młodzieży czeskiej i polskiej o sobie nawzajem; sytuacja Żydów w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim¹². Osobną grupę stanowią trzy następne tomy pokonferencyjne. Ich wspólnym mianownikiem jest próba dokonania porównań politycznego, społecznego i gospodarczego rozwoju Polski i Czechosłowacji, i to kolejno w latach 1944–1948, 1948–1989 oraz po roku 1989¹³. Dobrze się stało, iż biorący w nich aktywny udział Jiří Kocian, wicedyrektor Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej, wykazał zainteresowanie niniejszym *Bilansem otwarcia*. Jego obecność pozwala bowiem żywić nadzieję, że rozpoczęta wówczas współpraca polskich i czeskich historyków zajmujących się historią okresu po II wojnie światowej będzie kontynuowana również na tej płaszczyźnie. Nie wchodząc w szczegóły, już z powyższego wynika, iż punkt ciężkości działań Komisji leżał pod względem chronologicznym zdecydowanie w wieku XX. Przyczyną, jak łatwo można się domyślać, była skala

¹¹ G. Pańko, *Tematyka czeska w najnowszej historiografii polskiej*, [w:] *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej*, red. D. Dąbrowski, Wrocław 2003, s. 9–15; A. Essen, *Historia Czechosłowacji i dzieje stosunków polsko-czechosłowackich w pierwszej połowie XX wieku*, [w:] *ibidem*, s. 47–51.

¹² *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury. Polsko-české soustředění v rozvoji jazyka a literatury*, red. T.Z. Orloš, J. Damborský, Wrocław 1997; *Doświadczenia trzech generacji Polaków, Czechów i Słowaków 1918–1998. Zkušenost tří generací Poláků, Čechů a Slováků 1918–1998*, red. M. Pułaski, J. Valenta, Wrocław 1998; *Židé v české a polské občanské společnosti. Žydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*, red. J. Tomaszewski, J. Valenta, Praha 1999.

¹³ *Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944(1945)–1948. Procesy transformace v Polsku a Československu v letech 1944(1945)–1948*, red. J.J. Bruski, E. Maur, M. Pułaski, F. Svátek, Wrocław–Opole 2000; *Mezi dvěma transformacemi Československo a Polsko v letech 1947(1948)–1989. Od transformaci do transformaci Polska i Czechosłowacja w latach 1947(1948)–1989*, red. J.J. Bruski, E. Maur, M. Pułaski, J. Valenta, Praha 2001; *Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji po roku 1989. Transformační procesy v Polsku a Československu po roce 1989*, J.J. Bruski, E. Maur, M. Pułaski, J. Vykoukal, Wrocław 2002.

zainteresowań badawczych przedstawicieli obu stron – stosunkowo duża dla okresu międzywojennego, II wojny światowej i historii powojennej, a marginalna dla „długiego” wieku XIX.

Po stronie czeskiej zainteresowanie dziejami stosunków czy też kontaktów polsko-czeskich w XIX w. zaczęło stopniowo maleć już po opublikowaniu drugiego tomu syntezy pt. *Češi a Poláci v minulosti* pod redakcją Václava Žáčka. Jeszcze starszej daty jest pionierska praca *Polska – Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*. Z kolei znacznie nowsza synteza pióra Antoniego Gizy pozostawia zbyt wiele do życzenia. Zatem opracowanie współczesnej syntezy historii polsko-czeskich kontaktów od powstania nowoczesnych narodów polskiego i czeskiego do wywalczenia przez oba te narody własnych państwowości – w postaci Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Czechosłowackiej – pozostaje w dalszym ciągu postulatem badawczym¹⁴. Jego realizacji nie sprzyja jednak brak szerszego zainteresowania historyków obu krajów zagadnieniami z tego odcinka dziejowego. W przypadku historiografii czeskiej jest to przede wszystkim wynik odejścia z czynnego życia zawodowego generacji historyków urodzonych przed II wojną światową. Natomiast odnośnie do historiografii polskiej chyba niestety pozostaje aktualna konstatacja Janusza Gruchały sprzed piętnastu lat mówiąca, iż: „[...] wkład polski w badania nad stosunkami polsko-czeskimi przedstawia się nadal skromnie w porównaniu z osiągnięciami historiografii czeskiej w tym zakresie”¹⁵. Zresztą nawet sam autor cytowanej wypowiedzi zajął się już wtedy przede wszystkim stosunkami polsko-czechosłowackimi w okresie międzywojennym¹⁶.

Brak systematycznego zainteresowania współczesnych historyków polskich dziejami Czech i czesko-polskich kontaktów w XIX w. unaocznili przed kilku laty IX Zjazd Historyków Czeskich (Pardubice, 6–8 września 2006). Jedną z trzech zasadniczych sekcji została poświęcona próbie podsumowania i oceny wyników badań nad dziejami Czech w świecie. W poszczególnych referatach historyków czeskich poświęconych okresom średniowiecza, nowożytności, osobno pierwszej i drugiej połowie XX w. czy problematyce husy-

¹⁴ Przypomnijmy dawne słowa Gruchały: „Niemniej fakt istnienia tej pracy [*Češi a Poláci v minulosti* – R.B.] nie może zwolnić badaczy polskich od obowiązku całościowego opracowania stosunków polsko-czeskich w omawianym przedziale czasowym”. Por. J. Gruchała, *Polskie badania nad dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich w XIX i na początku XX w. (do 1920 r.)*, [w:] *Česká polonistika a polská bohemistika*, s. 242.

¹⁵ Ibidem, s. 244.

¹⁶ Por. R. Baron, *Między Polską i Czechami*, s. 115.

tyzmu były licznie reprezentowane nazwiska i dokonania polskich kolegów. Czasem nawet na samym początku, jak miało to miejsce w przypadku wystąpienia Jiřego Mikulca, który jako pierwszego wymienił Henryka Gmitterka¹⁷. We wspólnym przeglądzie badań autorstwa Jana Němečka i Vlastimila Lacinny znajdziemy już na pierwszych stronach nazwiska historyków polskich: Piotra Macieja Majewskiego, Michała Pułaskiego, Jerzego Tomaszewskiego, Marka Kazimierza Kamińskiego, Andrzeja Kastorego, Andrzeja Essena, Sławomira Michała Nowinowskiego czy Radosława Żurawskiego vel Grajewskiego¹⁸. Tylko w referacie dotyczącym XIX w. oraz w dołączonej do niego selektywnej bibliografii nie pojawiło się ani jedno nazwisko historyka polskiego – w ogólnej liczbie około czterdziestu przywołanych tam postaci¹⁹.

Ten stan potwierdza wydany w Pradze w 2005 r. obszerny, trzytomowy leksykon bio-bibliograficzny zawierający nazwiska 472 zagranicznych badaczy zajmujących się szeroko rozumianymi dziejami Czech i Czechosłowacji. Wśród uwzględnionych w nim 54 przedstawicieli polskiej humanistyki – przede wszystkim historiografii – znajdziemy tylko jedno nazwisko dziewiętnastowiecznika. Jest nim Janusz Gruchała, który jednak – co zostało już zasygnalizowane – od prawie dwudziestu lat zajmuje się polsko-czechosłowackimi stosunkami okresu międzywojnia²⁰. Niejako z drugiej strony nie można równocześnie twierdzić, że problematyka XIX-wiecznych polsko-czeskich stosunków czy raczej kontaktów zupełnie zniknęła z pola widzenia historyków polskich. Świadczą o tym chociażby opracowania Stanisława Pijaja, takie jak obszerne studium dotyczące przemian ustrojowych monarchii habsburskiej z lat 1866–1871, za które autor otrzymał Nagrodę im. Felczaka i Wereszycykiego. Z nowo opublikowanych przez niego prac warto w tym kontekście wymienić na przykład artykuł na temat posłowania do Rady Państwa Jerzego Cienciwały²¹. O roli Pijaja w obecnych kontaktach polskich i czeskich history-

¹⁷ J. Mikulec, *Dějiny českých zemí raného novověku v zahraničním historickém výzkumu*, [w:] IX. sjezd českých historiků, t. III, s. 45–46.

¹⁸ V. Lácina, J. Němeček, *České dějiny 1918–1948 jako téma mezinárodního výzkumu*, [w:] *ibidem*, s. 71–75.

¹⁹ M. Hlavačka, M. Řepa, *K současnému stavu zahraniční historické bohemistiky „dlouhého“ 19. století*, [w:] *ibidem*, s. 61–69.

²⁰ J. Pánek, s. Raková, V. Horčáková, *Scholars of Bohemian, Czech nad Czechoslovak History Studies*, t. I (A-I), Prague 2005, s. 319–322.

²¹ S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871)*, Kraków 2003; *idem*, *Mezi Slezskem a Ha-*

ków zajmujących się dziejami monarchii habsburskiej wiele mówi jego udział w międzynarodowych konferencjach w Brnie²² oraz członkostwo w międzynarodowym Komitecie redakcyjnym znanego półrocznika noszącego nazwę „Časopis Matice moravské” (ČMM). O swych dawnych zainteresowaniach badawczych całkiem nie zapomina Waldemar Łazuga, który odnowił także ostatnio kontakty ze środowiskiem historyków czeskich²³. Zdaje się, że śladami swego mistrza będzie podążał Damian Szymczak, który aktualnie bierze na warsztat zagadnienie urzędu ministra ds. Galicji²⁴. Komparatystykę marksistowskiej historiografii czechosłowackiej i polskiej – również w odniesieniu do XIX-wiecznych czeskich i polskich dziejów narodowych – z powodzeniem uprawia Maciej Górny, świetnie znany w środowisku czeskich historyków²⁵.

I Kongres Zagranicznych Badaczy Dziejów Polski, który jak wiadomo miał miejsce w Krakowie w czerwcu 2007 r., unaoczniał z kolei, że także po stronie czeskiej brak współcześnie prowadzonych systematycznie badań nad dziejami stosunków czesko-polskich w XIX w. Lepsza sytuacja, co może być pewnym zaskoczeniem, panuje w zakresie zainteresowania historią Polski sensu

lić. *Jerzy Cienciala jako poslanec do říšské rady*, „Časopis Matice moravské” 2010, 129, nr 1, s. 79–98.

²² S. Pijaj, *Pokusy o polsko-ukrajinskou dohodu v Haliči*, [w:] *Moravské vyrovnání z roku 1905: možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*, red. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř, Brno 2006, s. 267–277; idem, *Krakov – druhé hlavní město Haliče*, [w:] *Brno Vídní, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století. Brünn-Wien, Wien-Brünn. Landesmetropolen und Centrum des Reiches im 19. Jahrhundert*, red. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř, Brno 2008, s. 347–359. Zob. też idem, *Problém spolupráce českých a polských poslanců ve vídeňské říšské radě v letech 1874–1879*, [w:] *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*, red. H. Ambrožová, T. Dvořák, B. Chocholáč, L. Jan, P. Pumpř, Brno 2009, s. 391–398.

²³ W. Łazuga, *Rzeczy większe i mniejsze*, Poznań 2002, s. 51–105; idem, *Devatenácté století v politické kultuře Velkopolska*, [w:] *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, red. M. Řepa, Praha 2008, s. 546–553; R. Baron, *Poznaňská konference „Czesi o sobie i sąsiadach”*, „Bulletin Historického ústavu AV ČR” 2009, 21, nr 1, s. 22–24.

²⁴ Wkrótce ukaże się w języku czeskim jego artykuł na ten temat: D. Szymczak, *Haličské „velvyslanectví” ve Vídni. Ministerstvo pro Halič v politickém životě habsburské monarchie (1871–1918)*, „Slovanský přehled” 2011, 97, nr 3–4.

²⁵ M. Górny, *Przede wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007; idem, *Czeski, słowacki i polski ruch narodowy w marksistowskiej interpretacji (koniec lat 40. – połowa lat 60.)*, [w:] *Cestou dějin. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc.*, red. E. Semotanová, Praha 2007, t. 2, s. 103–120.

stricto, czego dowodem są opublikowane w ostatnich latach prace Jiřego Vykoukala, Milořa Řeźníka czy Jana Křena (kolejnego laureata Nagrody im. Felczaka i Wereszyckiego)²⁶.

Wśród zagadnień wywołujących polemikę – jednak w ramach polskiego środowiska naukowego – można by wymienić kwestię, czy Czesi stanowili wzór dla Polaków z Wielkopolski w ich walce polityczno-gospodarczej z germanizacją. Witold Molik zgadza się z tezą Rudolfa Jaworskiego. Przeciwstawia się równocześnie pogładowi Barbary Jaroszewicz-Kleindienst mówiącemu o słabości zainteresowań Wielkopolan Czechami, co miało wynikać z braku powiązań gospodarczych i konieczności koncentrowania całej uwagi na opieraniu się germanizacji²⁷. Sporo materiału do przemyśleń dostarcza objętościowo nieduża książka pod wiele obiecującym tytułem *Męczennik czeskiej prawdy Karel Havlíček Borovský*. Literaturoznawczyni Zofia Tarajło-Lipowska podjęła na jej kartach wiele problemów w stosunkach czesko-polskich XIX w., które dochodzą do głosu za życia głównego bohatera – w tej liczbie również za jego sprawą – oraz rzutują na dalszy ciąg procesu kształtowania się obrazu Polaka w społeczeństwie czeskim. W jakimś sensie autorka czyni Havlíčka Borovskiego odpowiedzialnym za rozpowszechnienie we własnym narodzie negatywnego stereotypu Polaka – szlachcica o wielkopańskich manierach, niedbającego o los chłopów, stroniącego od pracy i wiecznie skłonnego do rewolucji²⁸. Zdaniem polskiej badaczki opiniotwórczy „męczennik czeskiej prawdy” przeszedł drogę od polonofila do polonofoba. Z tak ostro sformułowanym osądem nie utożsamia się jednak Krystyna Kardyni-Pelikánová, wskazując na fakt, że do końca życia tłumaczył dzieła Mickiewicza i utrzymywał kontakty z polską emigracją. Do innej argumentacji sięgnął czeski historyk Jaroslav Valenta. Kładąc nacisk na powołanie Havlíčka Borovskiego i wykonywany przez niego zawód dziennikarza politycznego, jak również na przeciwstawność czeskich i polskich celów politycznych w 1848 r., stanowczo stwierdził,

²⁶ Szerzej: R. Baron, *Między Polską i Czechami*, s. 105–107.

²⁷ R. Jaworski, „*Swój do swego*”. *Studium o kształtowaniu się zmysłu gospodarności Wielkopolan 1871–1914*, Poznań 1998, s. 206–214; W. Molik, *Wielkopole w obliczu czeskiego ruchu narodowego w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku, Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera*, red. A. Czubiński, P. Okulewicz, T. Schramm, Poznań 2002, s. 119 i n.

²⁸ Z. Tarajło-Lipowska, *Męczennik czeskiej prawdy Karel Havlíček Borovský*, Wrocław 2000, s. 98–126; eadem, *Długi żywot (anty)polskiego stereotypu w Czechach*, [w:] *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego*, s. 141–143.

że „krytyczny sąd czy krytyczna wypowiedź pod adresem konkretnej polityki sąsiada nie oznacza ani stanowiska anty-, ani fobii”²⁹. Ostatnio głos w dyskusji na ten temat zabrała Danuta Sosnowska, która uważa, że w Havlíčku Borovskim dokonywała się stopniowa przemiana z polonofila na krytyka polskości. Jako krytyk polskiej kultury i historii był niesprawiedliwy i zacie trzewiony, co jednak nie wykluczało: „ambiwalentnej, lecz powracającej fascynacji polskością, a także ferowania łagodniejszych ocen Polaków, zależnie od zmian historycznej sytuacji”³⁰. Do takich zaś autorka zalicza zagrożenie niemieckie i politykę zaborcy pruskiego wobec tamtejszego społeczeństwa polskiego.

Pod pewnymi względami podobnie kształtował się stosunek do Polaków urzędnika-literata Karla Vladislava Zapa, który razem z Janem Pravoslavem Koubkiem dostarczał czeskiej czytającej publiczności w latach 30. i 40. XIX w. pierwsze informacje na temat przejawów kultury polskiej we Lwowie i życia społeczno-gospodarczego wschodniej Galicji. W chwili, kiedy w drodze do Moskwy zatrzymał się na dłużej w jego lwowskim mieszkaniu młody Havlíček Borovský, gospodarz nie był już gorliwym polonofilem. Znajdował się wówczas na etapie daleko idącego krytycyzmu wobec polskości. Właśnie pod wpływem Zapa, a nie osobistych doznań późniejszy czeski bohater narodowy zaczął odchodzić od propolskiej postawy³¹. Zderzenie młodzieńczych ideałów z rzeczywistością prowadziło do rozczarowań zarówno w przypadku Czechów pokroju Zapa udających się do Galicji, jak również vice versa. Świadectwem są losy jego wybranki serca Honoraty z Wiśniowskich Zapovej, która opuszczała Lwów i rodzinne Pokucie jako czechofilka, a zamieszkawszy z mężem w Pradze, zaczęła stopniowo zrażać się do czeskości, co pogłębiało jej duchowe zmagania i rozterki³².

²⁹ J. Valenta, *Polská práce o Havlíčkovi a jeho vlasteneckém kultu*, „Slovanský přehled” 2001, 87, nr 1, s. 90.

³⁰ D. Sosnowska, *Inna Galicja*, Warszawa 2008, s. 260. Zob. też R. Baron, *Z dziejów polonofilstwa czeskiego. Czechosłowacko-Polski Klub w Brnie (1925–1939)*, Na obrzeżach polityki, cz. 8, red. M. Kosman, Poznań 2010, s. 103.

³¹ Z. Tarajło-Lipowska, *Męczennik czeskiej prawdy*, s. 105. Zob. też M. Frančić, *Sprawa polska w publicystyce Karola Hawliczka-Borowskiego*, Kraków 1948; K. Kardyni-Pelikánová, *Karel Havlíček Borovský w kręgu literatury polskiej*. *Studia*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.

³² Z. Tarajło-Lipowska, *Polska szlachcianka Honorata z Wiśniowskich Zapová w służbie idei słowiańskiej w Pradze*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, t. 2, red.

Skądinąd wiadomo, że pod zaborem austriackim zaczął się kształtować negatywny obraz Czecha w społeczeństwie polskim³³. Na odmienny aspekt roli urzędników austriackich czeskiego pochodzenia w Galicji zwrócił uwagę Antoni Kroh. We wstępie publikacji książkowej pt. *O Szwejku i o nas* wskazał nie tylko na pomijane dotąd na ogół pozytywne wyniki ich działalności (tworzyli przecież nowoczesną administrację), lecz przede wszystkim podniósł znaczenie pracy, jaką wykonali osiedlający się w Galicji Czesi wielu innych zawodów. Przykładowo wymienia kupców, rzemieślników, przedstawicieli inteligencji technicznej, pedagogów – włącznie z profesorami uniwersyteckimi – piwowarów, leśników, kolejarzy czy muzyków. Można się także domyślać konkluzji autora, że bez tej czeskiej obecności nad Wisłą i Pełtwią nie byłoby w kulturze polskiej Jana Matejki, Leopolda Staffa, Jana Styki i wielu innych³⁴. Postulat podjęcia badań nad problemem urzędników galicyjskich pochodzących ze środowiska czeskiego wysunęli niezależnie od siebie Jaroslav Valenta i Miloš Řežník³⁵. Na temat książki Kroha, składającej się z bogato udokumentowanych esejów, wyraził się niedawno pochlebnie Maciej Janowski. Mówiąc o tym, że Czechy, Węgry oraz inne kraje Europy Środkowej i Wschodniej stanowią „bardzo dobrą perspektywę porównawczą dla historii Polski” stwierdził, że opracowanie Kroha „może być doskonałym wprowadzeniem w problematykę porównawczego badania dziejów regionu”³⁶.

Zastanawiając się nad kontrowersjami i odmiennymi stanowiskami historyków polskich i czeskich, warto jeszcze zasygnalizować chociaż problem kształtowania się polskiej i czeskiej tożsamości narodowej w warunkach Śląska Cieszyńskiego pod władzą Habsburgów. Ponieważ to zagadnienie jest w szerszym kontekście meritum opracowania kolegi Miloša Řežníka, ograniczę się tutaj do przytoczenia stanowiska Dana Gawreckiego zawartego w księ-

T. Poźniak, A. Skotnicka-Maj, Wrocław 1999, s. 57–63. Zob. też R. Baron, *Polsko-czeska miłość na Kresach*, [w:] *Na obrzeżach polityki*, cz. 7, red. M. Kosman, Poznań 2009, s. 179–190.

³³ B. Jaroszewicz-Kleindienst, *Czechy i Czesi w opiniach polskich pamiętnikarzy XIX wieku (do powstania styczniowego)*, Wrocław 1985.

³⁴ A. Kroh, *O Szwejku i o nas*, Nowy Sącz 1992, s. 7.

³⁵ J. Valenta, *Polská práce o Havlíčkovi*, s. 89; M. Řežník, *Polsko* (= Stručná historie států), Praha 2002, s. 142. Por. R. Baron, *Obraz Czecha w społeczeństwie polskim. Przykład Galicji*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 1304 (Prace Historyczne, z. 136), red. A. Patek, Kraków 2009, s. 99–111.

³⁶ M. Janowski, *Historia polityczna*, [w:] *Spojrzenie w przeszłość*, t. 2: *wiek XIX, XX, Konferencja Muzeum Historii Polski, Jadwisin, 25–26 października 2007 r.*, red. P. Skibiński et al., Warszawa 2009, s. 17.

dze jubileuszowej Jaroslava Valenty, a następnie powtórzonego w pierwszym tomie zbiorowej syntezy dziejów Czeskiego Śląska w latach 1740–2000. Gawrecki tak charakteryzuje poglądy obu stron: „Polska literatura przedmiotu [...] podkreśla polskość zdecydowanej większości Śląska Cieszyńskiego, to że polscy działacze byli miejscowego pochodzenia, czeska agitacja dlatego nie mogła odnotować pozytywnych wyników [...]. Czeska literatura przedmiotu podkreśla narodowościowe nieokreślenie obywateli, i dlatego znaczenie agitacji”³⁷. Ustosunkowując się do rozbieżnych ocen działań i postaw pochodzącego z Vsetina pastora w Nawsiu Jana Winklera z jednej strony przez Andělína Grobelnego, Václava Žáčka i Milana Kudělkę, a z drugiej przez Józefa Chlebowczyka, dodaje: „W ogóle nie sędzę, byśmy byli powołani do wyniesienia definitywnego poglądu w tej tradycyjnej spornej kwestii czeskiej i polskiej historiografii. Mogę tylko wyrazić swój osobisty pogląd, który jest poniekąd między dwoma stanowiskami, które bywały w publicystyce od przełomu stuleci aż do końca okresu międzywojennego »rozwinęte« aż do ekstremalnych wyobrażeń o popolszczonych Morawcach lub o czechizowanych Polakach. Przy tym jest mi chyba poniekąd bliższe stanowisko Chlebowczyka, dlatego raczej skupiłbym się na tym, w czym się z nim nie do końca zgadzam”³⁸.

Do tej dyskusji w ostatnim dziesięcioleciu włączał się przy różnych okazjach Jerzy Tomaszewski. Jego sposób ujęcia problemu odzwierciedla następujący fragment: „W literaturze, zwłaszcza starszej, oraz w powszechnych wyobrażeniach spotykamy się z nieochwiejnym przekonaniem, że na Śląsku Cieszyńskim dochodziło w XIX wieku, tzn. za panowania Habsburgów, do czechizacji »odwiecznie polskiej« ludności, względnie do polonizacji ludności, która była „od dawien dawna czeska” [...]. W literaturze czeskiej najlepiej wyraził to Petr Bezruč w dramatycznym pytaniu, adresowanym do obojętnych polityków w Pradze: „Sto tisíc nás poněmčili, sto tisíc nás popoľštili, v duši padl svatý klid: když nás zbylo sedmdesát, tisíců jen sedmdesát, smíme žít?”. Mój wspaniały, zmarły przyjaciel Józef Chlebowczyk, polski historyk, dobrze znany po obu stornach Olzy nie tylko z uwagi na swe pionierskie studia na temat kwestii narodowościowej w Europie Środkowej, mówił o sobie

³⁷ D. Gawrecki, *K rozdílným pohledům české, polské a německé historiografie na národnostní vývoj v rakouském Slezsku 1848-1918*, [w:] *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*, red. M. Šesták, E. Voráček, Praha 2000, s. 244; D. Gawrecki a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740-2000*, t. I, Opava 2003, s. 144.

³⁸ *Ibidem*.

z ironią, skierowaną do zwolenników podobnych poglądów, że jest „popo-
lštěný Moravec”³⁹.

Przystępując do wniosków i podsumowań, należy przede wszystkim bar-
dzo pozytywnie ocenić inicjatywę przedstawicieli obu towarzystw oraz kolej-
nych organizatorów niniejszego *Bilansu otwarcia*. Jak starałem się wykazać,
szczególnie dotyczy to możliwości powrotu do regularnych spotkań badaczy
dziejów XIX i XX w. Koledzy zajmujący się historią XX w. mogą śmiało na-
wiązać do prac byłej Stałej Wspólnej Polsko-Czeskiej Komisji Nauk Humani-
stycznych i nieprzerwanie przebiegającej dyskusji – nierzadko zresztą bardzo
ostrej i pełnej emocji (niekoniecznie pozytywnych) – na temat wielu spor-
nych aspektów w interpretacji problemów wspólnej historii. Natomiast sytu-
acja w zakresie badań nad dziejami czesko-polskich kontaktów w wieku XIX
jest diametralnie różna. Należy dopiero na nowo przyjąć się dotychczasowe-
mu, przy tym nierównemu, stanowi badań obu historiografii, dokonać jego
szczegółowej analizy, wskazać pożądane kierunki dalszych badań wraz z prze-
myśleniami dotyczącymi metodologii czy możliwościami poszukiwań archi-
walnych i edycji źródeł.

Niektóre postulaty badawcze zostały już wyartykułowane w trakcie ob-
rad, których plon Czytelnik trzyma obecnie w ręku. Wspomnijmy chociażby
kontakty czesko-wielkopolskie, najbardziej chyba złożone czesko-małopolskie
czy też czesko-galicyskie w ramach monarchii habsburskiej, miejsce zaboru
rosyjskiego w stosunkach czesko-polskich, polskie emigracje polityczne a spo-
łeczeństwo czeskie, problem urzędników austriackich w Galicji czeskiego po-
chodzenia, kształtowanie się obrazów i heterostereotypów Czechów i Polaków
i związane z tym poniekąd zagadnienie postaw polonofilskich w społeczeń-
stwie czeskim i czechofilskich w społeczeństwie polskim, kwestia narodzin
i rozwoju tożsamości narodowej na Śląsku Cieszyńskim, czesko-polskie kon-
takty naukowe itd. Na dalekim horyzoncie powinna znajdować się nowocze-
sna synteza polsko-czeskich kontaktów w XIX w.

Zajmując się poruszaną problematyką, jak najbardziej wskazane jawi się
podejście możliwie interdyscyplinarne. Niemniej ważne i celowe jest postrze-
ganie dwustronnych stosunków czesko-polskich w perspektywie multilate-
ralnej, albowiem dopiero przy takim oglądzie, uwzględniającym szeroko kon-
tekst międzynarodowy, lepiej można ocenić wagę i znaczenie poszczególnych

³⁹ J. Tomaszewski, *Sporné problémy české a polské historiografie*, „Slovanský přehled”
2002, 88, nr 2, s. 23. Por. „Przegląd Historyczny” 2007, 98, nr 2, s. 306.

kwestii bilateralnych kontaktów czy wydobyć ich specyficzne cechy oraz uwarunkowania. Nasuwa się tutaj wiele możliwości stojących przed nami. Uzasadnione wydaje się również zwrócenie większej uwagi na stratyfikację społeczną obu narodów w omawianym okresie i wynikające stąd implikacje dla bogactwa czesko-polskich stosunków, wzajemnych oddziaływań, inspiracji, zainteresowań, fascynacji, niechęci czy obojętności. Dążenie do zrozumienia sytuacji i motywów postępowania obu stron, jak również złożonej mozaiki postaw, poglądów czy zachowań w ramach każdej z nich powinno być oczywistością.

Good enough? Polish-Czech Relations in the Nineteenth Century – the State of Research

The meeting of Polish, Czech and Slovakian historians in Cracow is an important step in executing the agreement in establishing their trilateral cooperation. The agreement was signed in 2009 by the presidents of Polish Historical Society (Polskie Towarzystwo Historyczne) and Association of Historians of the Czech Republic (Sdružení historiků České republiky) (Historický klub 1872). The cycle of conferences that take place in Poland and Czech Republic alternately opens and provides a new forum for vivid scientific cooperation and exchange between Polish, Czech and Slovakian historians. Indeed, the title of the conference, An Opening Balance, is meaningful. The Polish-Czech Commission of Historical Sciences was cancelled a few years ago. Thus the new meeting cycle that provides frameworks for dialogue and cooperation is particularly challenging and interesting for the researchers working on the nineteenth century history. The state of research on Polish-Czech relations in the above mentioned period was reviewed in several papers by Vladislav Št'astný, Jaroslav Horejsek, Jaroslav Valenta, Janusz Gruchała, Jerzy Kozeński, Andrzej Essen, Piotr Maciej Majewski, Grażyna Pańko and Roman Baron. Decreasing scientific interest of Polish and Czech historiography in bilateral relations in the nineteenth century was depicted in the papers presented during the ninth Convention of Czech Historians (Pardubice 2006) and the First Congress for Foreign Scholars of Polish History (Cracow 2007). Also the content of Czech lexicon by Jaroslav Pánek, Svatava Raková and Václava Horčáková entitled Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak

History Studies, vol. I-III, Prague 2005 shows that the above mentioned issues are underrepresented. Among Polish historians i.e. Stanisław Pijaj, Waldemar Łazuga, Witold Molik and Maciej Górny are working on the nineteenth century Polish-Czech relations. The situation seems to be better in Czech Republic, where also monographs presenting Polish lands during the partitions are being published. Research works of Miloš Řezník, Jiří Vykoukal and Jan Křen deserve special attention. Among research proposals we may list following issues: relations between the Czech lands and Great Poland, Little Poland or Galicia within the framework of Habsburg Monarchy, relations between Warsaw positivist and Czech intellectual circles, Czech-Polish relations in the region of Teschen Silesia, Polish-Czech scientific contacts and so on. Facing all the above mentioned problems we should not expect a modern synthesis of Polish-Czech relations in the nineteenth century to be published in the near future.